

ANAP İKTİDARINDA SONUN BAŞLANGICI: 25 EYLÜL 1988 REFERANDUMU

Kerem YAVAŞÇA*

Öz

Bu makalede, 12 Eylül Darbesi'nin ardından demokratik rejimin yeniden işlerlik kazandığı 1983 genel seçimleri neticesinde iktidarı devralan ve yaklaşık 8 yıl boyunca tek başına iktidar olan Anavatan Partisi'nin (ANAP) iktidardan düşüş sürecine odaklanılmaktadır. Çalışmada, kamuoyunda ve ilgili akademik çalışmalarda sıkça kabul gördüğü üzere, düşüşün 1989 yerel seçimlerinde başladığı savı yerine, bu sürecin 25 Eylül 1988 referandumu ile başlatılması gerektiği iddia edilmektedir. 12 Eylül Darbesi sonrasında tesis edilen ve yaklaşık 3 yıl süren ara rejim 6 Kasım 1983'te gerçekleştirilen genel seçimler ile son bulmuş; Turgut Özal liderliğindeki ANAP, iktidarı tek başına devralmıştır. Aynı başarıyı -oy oranı düşmesine rağmen- 29 Kasım 1987 genel seçimlerinde de tekrarlayan ANAP, 1991'de gerçekleşen genel seçimlere değin tek başına iktidarı sürdürmüştür. 1987 genel seçimlerinden kısa süre sonra, normal şartlarda 1989'un Mart ayında gerçekleşmesi gereken yerel seçimlerin öne çekilmesi için harekete geçilmiş ve bu kapsamda gerekli olan Anayasa değişikliği referanduma sunulmuştur. ANAP'ın bu değişiklik önerisi referandumda % 65 gibi yüksek bir oran ile reddedilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde 2023'e değin yapılan toplam 7 referandum arasında "hayır" oylarının çoğunlukta olduğu tek referandum olarak tarihe geçmiştir. Yerel seçimlerin öne çekilme arzusu ve bu kapsamda gerçekleştirilen referandum sürecinin analiz edilmesi, ANAP'ın iktidardan düşme sürecine ışık tutmaktadır. Zira bu süreç ANAP'ta yaşanan parti içi çekişme, karar alma mekanizmalarının bozulması, siyasi konjonktürü okumada yaşanan sorunlar, politik strateji geliştirme gibi konulardaki sıkıntıları açığa çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ANAP, Turgut Özal, 1988 Referandumu, 1989 Yerel Seçimleri.

THE BEGINNING OF THE END IN THE ANAP IN POWER: THE REFERENDUM OF SEPTEMBER 25, 1988

Abstract

This study focuses on the decline of ANAP from power, which came into power after the 1983 general election and remained in power for approximately 8 years. Contrary to widely accepted public opinion and existing academic studies, this study argues that the decline of ANAP should be traced back to the 1988 referendum, rather than the 1989 local elections. The interim regime established after the September 12 coup, lasting for about 3 years, concluded with the 1983 elections, followed by the assumption of power by the Motherland Party, led by Özal. Despite a decrease in its

* Dr. Öğretim Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kerem.yavasca@ahievran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3229-1722>

vote, ANAP achieved success in the 1987 general elections and continued as the ruling party until the 1991 general elections. After the 1987 elections, the ruling party made efforts to expedite the local elections, prompting the initiation of a referendum process to amend the constitution. Notably, this referendum resulted in a majority of 65% voting against the proposed changes, making it the sole referendum in Turkey's history where "no" votes constituted the majority. The desire to hasten the local elections and the analysis of the referendum process shed light on ANAP's fall from power, exposing internal party divisions, the deterioration of decision-making mechanisms, challenges in understanding the political climate, and the formulation of effective political strategies. These findings contribute to a deeper understanding of ANAP's decline and its underlying issues.

Keywords: Motherland Party, Turgut Özal, Referendum of 1988, Local Elections of 1989.

Giriş

ANAP, 12 Eylül 1980 darbesinin ardından, demokratik rejimin yeniden işler hale gelmesi sürecinde son derece kritik bir rol oynamıştır. Milli Güvenlik Konseyi (MGK) eliyle yaklaşık 3 yıl boyunca sürdürülen ülke yönetimi, 6 Kasım 1983'te gerçekleşen seçimlerle siyasi partilere ve sivil yöneticilere devredilmiştir. Seçimlerden tek başına iktidar olarak çıkan ANAP, 1991 genel seçimlerine değin yaklaşık 8 yıl boyunca tek parti iktidarını korumuştur.

8 yıllık iktidarı boyunca, başta Türk ekonomisinin dünya ekonomik sistemine entegrasyonu ve bu bağlamda ekonomide liberalleşme politikaları olmak üzere; bürokratik reformlar, alt yapı hizmetlerinin artırılması gibi temel politikalar büyük oranda ANAP'ın rotasını oluşturmuştur. Bu bağlamda, ANAP'ın Türkiye'nin 1980'li yıllarında yaşanan dönüşümün lokomotif gücünü teşkil ettiği ifade edilebilir.

Sovyet bloğunun düşüşte olduğu ve ABD önderliğindeki liberal dünya düzeninin zaferini ilan ettiği bu süreçte, Türkiye'nin modern dünya sistemine adaptasyonu gibi çok kritik bir misyonu temel hedef haline getirerek önemli kazanımlar elde edilmesine rağmen, ANAP'a verilen toplumsal destek giderek düşen bir çizgide seyretmiştir. Özellikle ekonomide döviz krizinin ve ürün kıtlığının çözülmesine rağmen, yükselen enflasyonun önüne geçilememesinin toplumda yarattığı huzursuzluk, ANAP'ın en güçlü olduğu düşünülen ekonomi politikalarına gölge düşürmüştür. Bunun yanı sıra, iş gücü piyasalarında artan rahatsızlık, işçi eylemlerinin artmasını tetiklemiş ve üretimde sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur. Dış politika alanında ise İran-Irak savaşı nedeniyle başlayan mülteci dalgası ve Bulgaristan Türklerine yönelik faşizan uygulamalar nedeniyle başlayan göç Türkiye'de nüfusun ön görülemeyecek biçimde artmasına neden olmuştur. Bu ani değişimin ekonomik sonuçları da ANAP'a yöneltilen eleştirileri arttırmıştır.

1983 ve 1987 genel seçimlerinden tek başına iktidar olarak çıkan ANAP, 1991 genel seçimlerinde önemli ölçüde güç kaybı yaşayarak sandıktan üçüncü parti olarak çıkmış ve iktidarı kaybetmiştir. 1991’de husule gelen bu sonucun ön göstergesi ise 1989 yerel seçimlerinde gerçekleşmiştir. ANAP, Ankara, İstanbul, İzmir, Kayseri gibi büyükşehir belediyelerini kaybetmiş ve İl Belediye Meclis Üyeleri seçiminde Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ve Doğru Yol Partisi’nin (DYP) ardından ancak üçüncü parti olabilmiştir. Bu saikle, ANAP’ta düşüşün 1989 yerel seçimleriyle birlikte başladığı literatürde neredeyse genel geçer bir doğru olarak değerlendirilmektedir. Halbuki yerel seçimlerden yaklaşık 6 ay önce gerçekleşen -25 Eylül 1988’de- halkoylaması¹ ANAP’ın hem yerel seçimlerde yaşadığı büyük oy kaybının hem de 1991 genel seçimlerinde ağır bir yenilgiyle iktidarı kaybetmesinin açık bir ön göstergesi olarak kabul edilebilir. 25 Eylül 1988’de gerçekleşen referandumda, normal şartlarda 1989’un Mart ayında yapılacak yerel seçimlerin erkene çekilerek Ekim 1988’de yapılması hakkındaki anayasa değişikliği halkoyuna sunulmuş ve yapılan referandumdan % 65 hayır oyu çıkmıştır. Bir başka ifadeyle, iktidar partisi, gündeme getirdiği anayasa değişikliğinin oylandığı referandumda ancak % 35 oranında destek bulabilmiş ve ağır bir yenilgi olarak kabul edilebilecek bir sonuç ortaya çıkmıştır. Keza bu referandum Türkiye’de yapılan tüm referandumlar içinde hayır çıkan tek halkoylaması olması nedeniyle, sebep ve sonuçlarının analiz edilmesi dönemin siyasi şartlarını anlamak açısından da önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, ANAP’ın kamuoyu nezdinde büyük bir itibar kaybetmesine yol açan bu sonucun nasıl ortaya çıktığının değerlendirilmesi aynı zamanda ANAP’ın 1989 yerel ve 1991 genel seçimlerinde yaşadığı oy kayıplarını ve iktidardan düşüşünün temel sebeplerini de açığa çıkarmayı sağlayacaktır.

Bu bilgiler ışığında, çalışmada, 1988 referandumunun ANAP iktidarı açısından sonun başlangıcı olduğu iddia edilmektedir. Bu iddiayı temellendirmek amacıyla makale üç bölüm olarak kurgulanmıştır. İlk bölümde, referandum kavramı hakkında teorik bilgiler ortaya koyulmakta ve Türkiye’de gerçekleştirilen referandumlar ana hatlarıyla özetlenmektedir. İkinci bölümde, 12 Eylül sonrası siyasi gelişmeler ve ANAP’ın iktidar olduğu 1983 seçimlerinden itibaren izlediği politikalar çerçevesinde tarihsel arka plan ortaya koyulmaktadır. Üçüncü bölümde ise, 1988 referandumunu ortaya çıkaran sebepler ve referandum sonuçları ele alınarak, referandumun ANAP’ın siyasi serencamı içindeki konumu irdelenmektedir. Bu bağlamda, çalışmada, ANAP’ın bir siyasi parti olarak Türk siyasal hayatında oynadığı rol veya ANAP’ın siyasi hikayesi bir bütün olarak konu edilmemekte, spesifik olarak 1988 referandumunun ANAP’ın düşüşündeki rolü analiz edilmektedir. Bu suretle, söz konusu referandumun ANAP’ın iktidardan düşüşü sürecinin

¹ 1982 Anayasasında referandum sözcüğü yerine *halkoylaması* sözcüğü kullanılmaktadır. Ancak kamuoyunda ve literatürde referandum sözcüğü daha sık tercih edilmektedir. Makalede bu iki sözcük, eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

başlangıcı olduğu iddiasına binaen, referanduma gitme kararının ve sonuçlarının analiz edilmesi, çalışmanın temel sınırını oluşturmaktadır.

1. REFERANDUM KAVRAMI VE TÜRKİYE'DE GERÇEKLEŞTİRİLEN REFERANDUMLAR

Referandum kavramı temel olarak, “seçmenin belirli bir kamu politikası konusu hakkında görüş ifade edebildiği bir oylama” anlamına gelmektedir. Referandumlar, 16. yüzyıldan bu yana kullanılan bir yöntem olarak, niteliksel açıdan iki farklı biçimde uygulanmıştır. İlk olarak, toplumun taleplerini yöneticilere iletmenin bir aracı olarak “aşağıdan yukarıya” bir baskı yöntemine imkân sağlamaktadır. İkinci olarak ise otoriter yönelimli iktidarlar tarafından muhalefeti bertaraf etmek yahut kendi yönetimlerini meşru bir zeminde tutmak amacıyla “yukarıdan aşağıya” bir yöntemle kullanılmıştır (Heywood, 2016, s. 251).

Farklı siyasal rejimlerde gerçekleştirilen referandumlarda uygulamada değişen yöntemler söz konusudur. Bu noktada, iki temel ayırmadan söz edilebilir. İlki, egemenlik ilkesinin nasıl kullanılacağı bağlamında ortaya çıkan farklılaşmadır. Halk kararlarının başka bir üst mekanizmaya bağlı olmaksızın kabulüne dayanan popülist uygulamalar ve halk kararlarının anayasal denetime tabii tutulduğu uygulamalar mevcuttur. Buna göre iki farklı ilke söz konusudur: Popülist ilke, referandumlarda halk tarafından alınan kararların bağlayıcı olmasını ve daha yüksek bir otoriteye tabi olmamasını ifade ederken; anayasal ilke ise halk kararlarının nihai olmadığı, üst bir mahkeme tarafından incelemeye açık olması gerektiğini ileri sürmektedir. İkinci farklılaşma ise referandum süreçlerinde çoğunlukçu ilke ve konsensüs ilkesi çerçevesinde öne çıkmaktadır. Çoğunlukçu ilkeye göre, referandumların yönetici çoğunluk tarafından başlatılması ve seçmenin basit çoğunluğu tarafından kararlaştırılması gerekir. Konsensüs ilkesi ise, referandumun yöneticiler tarafından değil toplumdaki tüm kesimleri içerecek şekilde yürütülen bir tartışma ortamı ile ortaya çıkmasını ve nitelikli bir çoğunluk ile kararlaştırılmasını ön görmektedir. Bu bilgiler ışığında, 4 ayaklı bir tipoloji ortaya koyulabilir: popülist-çoğunlukçu, popülist-konsensüs, anayasal-çoğunlukçu ve anayasal-konsensüs (Marxer ve Pallinger, 2009, s. 35).

Referandumlar temsili demokrasilerde, doğrudan demokrasinin bir aracı olarak işlev görmektedir. Uygulama alanı ve sıklığı açısından farklı örneklerle bakıldığında, Fransa’da olduğu gibi çok sınırlı, İtalya ve Lichtenstein’da olduğu gibi düzenli ancak çok sık olmayan, İsviçre’de olduğu gibi düzenli ve sık biçimde kullanılabilir (Marxer ve Pallinger, 2009, ss. 40-41). Keza, referandumlar, siyasal rejimler tarafından, sonuçları itibariyle bağlayıcı nitelikte yahut öneri niteliğinde kullanılabilir (Heywood, 2016, s. 251).

Referandumların sıkça kullanıldığı alan ise anayasa yapım ve/veya değişikliği süreçleridir. Anayasa yapım süreçleri temel olarak üç farklı yöntemde gerçekleştirilir: Hiyerarşik yöntem, organik yöntem, sözleşme

yöntemi (Atar, 2000, ss. 155-164). Bu yöntemler arasında Türkiye’de asli kurucu iktidarlar tarafından kullanılan ana yöntem hiyerarşik yöntemdir. Seçimler yoluyla oluşturulmayan bir kurucu meclisin hazırlamış olduğu metnin halk oyuna sunulması nedeniyle bu yöntem “plebisitçi anayasa” olarak da tanımlanmaktadır. Mustafa Erdoğan (2003, ss. 53-54), plebisitçi yöntemi şu sözlerle özetlemektedir:

“Burada, demokratik olmayan yöntemlerle hazırlanmış olan bir anayasaya görünüşte meşruluk kazandırmak için halk oylamasına gidilmesi durumu söz konusudur. Genellikle, iktidarı elinde bulunduranların doğrudan doğruya kendi girişimleriyle veya denetimleri altındaki bir danışma meclisi aracılığıyla hazırlanan bir anayasanın tartışma ortamı doğmasına imkân vermeksizin onaylatılmak üzere halk oylamasına sunulması yoluna gidilmektedir. Bu tür halk oylamalarına referandum yerine plebisit denmesinin özel bir anlamı vardır. Demokratik bir yöntem olarak referandumdan söz edebilmek için anayasanın hem yapılış sırasında hem de halk oylamasına sunulması öncesinde özgür bir tartışma ortamının var olması ve ayrıca oylamanın olumsuz sonuçlanabileceğinin önceden kabul edilmesi ve ön görülmesi gerekir. Anayasanın halk oylamasında reddedilmesi halinde ne yapılacağı belli olmalı ve bu ihtimal mevcut otoriter iktidar biçiminin devamı için bir bahane oluşturmamalıdır. Bütün bu gereklere aykırı olarak yapılan “evet-hayır” oylamaları ancak plebisit olarak nitelenebilir. Bu yöntemle Fransa’da Napolyon Bonaparte’ın 1799’da ve III. Napolyon’un 1852’de halka kabul ettirdikleri anayasalardan mühlhem bir deyimle “Bonapartist Anayasacılık” da denmektedir. Türkiye’de çok partili hayata geçilmesinden sonra yapılan iki anayasa da (1961 ve 1982 Anayasaları) esas itibariyle plebisitçi anayasalardır.”

Bundan farklı olarak, yürürlükteki anayasaların değişen siyasi ve toplumsal şartlara uyum sağlayabilmesi için değiştirilmesi bir vakiadır. Bu öngörüye binaen, anayasalar genellikle nasıl değiştirileceklerini de düzenlemektedirler. Herhangi bir kanun gibi değiştirilebilen anayasalar esnek ya da yumuşak olarak tanımlanırken, nitelikli çoğunluk gibi daha zor usullerle değiştirilebilen anayasalar ise sert ya da katı anayasalar olarak adlandırılmaktadır (İba, 2006, s. 3). 1982 Anayasası’nda olduğu gibi, parlamentoda yapılan oylamada anayasada belirtilen oy sayısını bulamayan anayasa değişiklikleri halkoyuna (referandum) sunulabilmektedir. Bu açıdan referandum, “parlamento tarafından kabul edilen bir kanun metninin halkın onayına sunulması” anlamına gelmektedir. İlgili metnin yürürlüğe girmesi için seçmenlerin ekseriyetinin müspet yönde oy kullanması beklenmektedir (Gözler, 2017, s. 2).

Bu teorik bilgiler çerçevesinde Türkiye’de yapılan referandumlar şu şekilde değerlendirilebilir. Çalışmanın hazırlandığı Ocak 2023 tarihine değin Türkiye’de toplam 7 referandum gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında 1961 ve 1982 Anayasalarının kabul edilip yürürlüğe girmesi için yapılan referandumlar, eski anayasanın yerine yeni bir anayasa metninin kabulüne ilişkindir. Diğer referandumlar ise anayasadaki bazı maddelerin değişikliğine ilişkin olarak yapılmıştır. Söz konusu referandumların tamamı 1982 Anayasası’nın bazı maddelerinin değiştirilmesine yönelik olarak yapılmıştır. 1987, 1988, 2007, 2010, 2017 yıllarında yapılan referandumlar, dönemin iktidarları tarafından önerilen anayasa değişikliklerinin halk oylamasına sunulması şeklinde gerçekleşmiştir. Yapılan yedi referandum arasında seçmenin çoğunluğunun hayır oyu verdiği tek referandum ise 25 Eylül 1988’de gerçekleştirilen yerel seçimlerin öne çekilmesine ilişkin anayasa değişikliğine ilişkin halkoylamasıdır. Bu referanduma geçmeden önce, bir sonraki bölümde 12 Eylül sonrasında gelişen siyasi ve tarihsel konjonktür aktarılacaktır.

2. TARİHSEL ARKA PLAN: 12 EYLÜL DARBESİ SONRASINDA SİYASİ GELİŞMELER VE ANAP İKTİDARI

12 Eylül 1980’de Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) ülke yönetimine el koymasının ardından, Demirel Başbakanlığındaki Azınlık Hükümeti düşmüş ve tüm siyasi parti faaliyetleri durdurulmuştur. Darbenin ardından, MGK ülke yönetimini ele almış ve kendi güdümünde yeni bir hükümet kurulmasını kararlaştırmıştır. Bu çerçevede, emekli amiral Bülent Ulusu, MGK tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. 21 Eylül 1980’de Ulusu tarafından kurulan (44.) Hükümet, eski asker ve 12 Mart ara rejim hükümetlerinde bakanlık yapan teknokrat isimlerden oluşmaktaydı. Bakanlar kurulunda ilgi çeken en önemli isim ise Turgut Özal’dı. 44. Hükümette Başbakan Yardımcısı olarak görevlendirilen Özal, 24 Ocak kararlarının² mimarı olarak askeri/sivil bürokraside ve siyasi çevrelerde bilinen bir isimdi.³ Darbe öncesinde son kurulan Hükümet döneminde, Başbakan Demirel tarafından Başbakanlık Müsteşarı olarak atanan Özal, hükümetin ekonomik politikasını köklü biçimde değiştiren kararların hazırlanmasında büyük bir rol oynamıştı. Keza Özal, ilgili kararları Genelkurmay Başkanlığında komuta kademesine aktarmak ve askeri bürokrasinin desteğini almak amacıyla Demirel tarafından görevlendirilmişti (Özdemir, 2014, s. 151). Darbe öncesi süreçte, ekonomi politikasının şekillenmesinde oynadığı rol ekseninde, 12 Eylül sonrasında

² İlgili kararların detaylı bir değerlendirmesi için bkz. (Öztürk, vd., 2008, ss. 15-20).

³ Turgut Özal hem bürokraside hem de özel sektörde çeşitli kademelerde görevler yapmıştır. Bunlar arasında en önemlileri olarak Devlet Planlama Müsteşarlığı (DPT), Dünya Bankası Proje Müdürlüğü ve Sabancı Grubu Genel Koordinatörlüğü sayılabilir. Özal 1979’da Başbakanlık Müsteşarı olarak atanmadan birkaç yıl önce 1977 genel seçimlerinde Millî Selamet Partisi’nden İzmir Milletvekili adayı olmuş ancak seçilememiştir. Bunun yanı sıra Özal, DPT Müsteşarlığı (1967-1971) ve Başbakanlık Müsteşarlığı (1979-1980) döneminde Demirel’in en yakın çalışma arkadaşlarından biridir (Barlas, 1994, s. 6; Aşık, 2020, s. 226).

MGK tarafından mevcut politikaların sürdürülmesi için Özal'ın Hükümet içinde bulunması önemsenmiştir. Özal'ın tavsiyeleri ile Kaya Erdem de Maliye Bakanı olarak kabinede yer almıştır.

1982 Temmuz ayında patlak veren “Banker Kastelli” olayı nedeniyle, MGK, Başbakan Ulusu aracılığıyla Maliye Bakanı Erdem'in istifasını istemiştir. Hükümet içinde bazı rahatsızlıkları olduğu ve bu nedenle birkaç kez istifanın eşğine geldiği bilinen Özal, yakın çalışma arkadaşı Kaya Erdem'in istifasının ardından, Adnan Başer Kafaoğlu'nun Maliye Bakanlığı'na getirilmesi nedeniyle, 14 Temmuz'da Hükümetteki görevinden istifa etmiştir (Birand ve Yalçın, 2009, ss. 136-137; Özdemir, 2014, ss. 197-199).

Bu süreçte, sivil siyasete dönülmesi çalışmaları çerçevesinde oluşturulan Danışma Meclisi'nin hazırladığı yeni bir anayasa metni halk oylamasına sunulmuş; büyük bir seçmen desteği ile kabul edilerek 1982 Anayasası yürürlüğe girmiştir. Keza darbe sonrası dönemde, tüm siyasi partiler kapatıldığı için 1983'te gerçekleştirilecek olan genel seçimlere katılmaları amacıyla yeni partilerin kuruluş çalışmaları MGK'nın gözetiminde başlamıştır.

Hükümetteki görevinden istifa etmesinin ardından, yaklaşık 3 ay ABD'de ikamet eden Özal, yeni bir parti kurma fikrini benimsemiş; yurda dönüşün ardından bu fikri Devlet Başkanı ve MGK Başkanı Kenan Evren'e iletmiştir. Olumlu karşılık alan Özal, Anavatan Partisi'nin 20 Mayıs 1983 tarihinde kurulmasına öncülük etmiş ve Genel Başkanlığa seçilmiştir (Kaynar, 2006, s. 175).

6 Kasım 1983'te yapılması kararlaştırılan genel seçimlere MGK tarafından üç partinin katılmasına müsaade edilmiştir: Necdet Calp'ın liderliğinde Halkçı Parti (HP), Turgut Sunalp liderliğinde Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ve Turgut Özal liderliğinde Anavatan Partisi (ANAP). 6 Kasım seçimlerinden % 45,1 oy oranıyla birinci parti olarak çıkan ANAP, 211 milletvekili ile tek başına hükümet kuracak çoğunluğa erişmiştir (TÜİK, 2012, s. 93). Seçimlerin birkaç gün öncesinde, 4 Kasım'da Cumhurbaşkanı Evren'in Turgut Sunalp'a verdiği açık desteğe rağmen, büyük bir oy oranıyla sandıktan birinci parti olarak çıkan Özal, Türkiye'nin yeniden sivil ve demokratik bir yönetime geçişinde dengeyi sağlamak gibi oldukça kritik bir görev üstlenmiştir. Evren'in de aktif biçimde müdahil olduğu Bakanlar Kurulu'nun belirlenmesinin ardından Özal'ın Başbakanlığındaki 45. Hükümet, 24 Aralık'ta güvenoyu alarak göreve başlamıştır (“Özal Hükümeti güvenoyu aldı”, 1983). Hükümetin kurulmasının akabinde Özal'ın basına verdiği demeçlerinden, Hükümetin öncelik vereceği iki temel konu olduğu anlaşılmaktadır. İlk olarak, ekonomide dışa kapalı yapıyı değiştirmek; ikinci olarak, bürokrasinin hantal yapısını dönüştürmek.

24 Ocak 1980'de (dönemin Başbakanlık Müsteşarı olan) Özal'ın “teknik önderliğinde” hazırlanan ve “büyük bir kemer sıkma programı” olarak adlandırılabilir kararlar ile ekonomide hâkim anlayış büyük ölçüde

sarsılmıştı (Aydın & Taşkın, 2017, s. 308). Askeri yönetim, 24 Ocak kararları çerçevesinde şekillenen ekonomi politikasını devam ettirmiş ancak Ulusu Hükümetinde yaşanan kriz nedeniyle, Özal Başbakan Yardımcılığı görevinden istifa etmişti. Bu nedenle yarım kaldığı düşünülen reformların yeni hükümetin kurulmasıyla hızla hayata geçirilmesi, Özal'ın temel hedeflerinden biri olmuştur. Bu çerçevede, iç pazarı korumayı amaçlayan anlayışın temelden değiştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Özel sektör ve rekabetçi anlayışı odağa alarak, ihracatın teşvik edilmesi, ithalatın önündeki zorlukların kaldırılması ana hedefler olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, dış ticaret mevzuatı, Türk parasının kıymetini koruma yasası, kambiyo ve kamu finansman mevzuatı başta olmak üzere, ilgili yasal düzenlemeler ivedilikle yapılmıştır. Bu süreçte, yurt dışına çıkış ve döviz kullanımı serbestleştirilmiş, fiyat kontrolleri büyük oranda sona erdirilerek fiyatların piyasada oluştuğu liberal ekonomik anlayış benimsenmiştir. Yani bir bütün olarak ekonomi anlayışında zihniyet değişimine⁴ gidilmesi amaçlanmıştır (Birand ve Yalçın, 2009, ss. 205-207). Özet olarak, modern ekonomik anlayışa uyum sağlayarak Batılı ülkelerle entegre olunması ve bu amaçla ekonomide liberalizasyon hamleleri hükümetin en önde gelen politikası olmuştur. Keza, 14 Nisan 1987'de Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üyelik başvurusu yapılmasıyla Batı ile ekonomik entegrasyon süreci pekiştirilmiştir.

Ekonomide liberalizasyon politikasına paralel olarak, 45. Hükümette benimsenen ikinci temel yaklaşım ise idari yapıların reforme edilmesidir. Özal'ın 20 Haziran 1984'te yaptığı basın toplantısında sarf ettiği şu sözler idari yapıda gerçekleştirilecek reformların yönünü özetlemektedir:

“Memlekete yerleşmiş ancak yanlış bir kanaat vardır. Hangi milli mesele halledilmemişse, derhal en üst seviyede bir teşkilat, bir bakanlık, müsteşarlık, genel müdürlük veya yüksek kurul kurularak meselenin halledileceği zannedilmiştir. Yaptığımız idari reformla bu zihniyet sona erdirilmiştir. Artık Türk idaresinde yeni teşkilatlanmalar beklenmemelidir. Nihai hedefimiz dinamik, süratli ve müessir işleyen çekirdek bir idari yapıyı gerçekleştirmektir. Bakanlıklarda çeşitli mevzuatlarla kurulmuş 92 adet kurul, şura, komisyon ve komiteden 56'sı kaldırılmıştır.”

Geçmiş yıllarda benimsenen geleneksel kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde, devlet kurumları ve idari yapı hacimsel açıdan oldukça geniş ve karmaşık bir hal almıştır. Bu nedenle hantal bir bürokratik yapı ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede 45. Hükümet'in, Türkiye'de kamu yönetimi anlayışını temelden yenilemeyi -ekonomi anlayışında olduğu gibi- bir misyon olarak kabul ettiği söylenebilir.

⁴ Özal'ın benimsediği ekonomi politikalarının eleştirel açıdan bir değerlendirmesi için Bkz. (Öniş, 2004).

2.1. 1986 Ara Seçimleri

I. Özal Hükümeti dönemindeki önemli gelişmelerden biri de 28 Eylül 1986'da gerçekleştirilen ara seçimlerdir. TBMM'de çeşitli sebeplerle 11 sandalye boş durumda kalmıştı. Anayasaya göre, ara seçimlere gidilmesi mümkündü. Özal, bu fikre sıcak bakmış ve kamuoyunun nabzını ölçmek amacıyla anket ve gözlem çalışmaları yaptırmıştır. Ara seçim kararı alınması için, konu partinin yetkili kurulu olan Merkez Karar Yönetim Kurulu'na (MKYK) taşınmış ve anket çalışmalarına göre 11 sandalyenin 6 ya da 7'sinin alınabileceği ön görülmüştür. MKYK'da ara seçime yönelik olumsuz görüşler de dile getirilmesine rağmen Özal'ın kişisel ağırlığını koyması ile seçim kararı hasıl olmuştur (Aşık, 2018, ss. 184-185).

Özal'ın ara seçimlere gitme kararının ardında Meclis'teki çoğunluğunu arttırma güdüsü olmadığı açıktır. Zira, o dönemde ANAP 229 milletvekili ile 400 sandalyeli Meclis'te çoğunluğu kaybetme adına herhangi bir tehdit altında değildir.⁵ Esasen, Özal'ın bu kararının ardında temel olarak partisinin toplumdaki karşılığını görme isteği ve değişim trendlerini anlama çabası yattığı söylenebilir. Bir başka ifadeyle, seçim sonuçlarının işaret ettiği güç dengelerine göre önündeki siyasal süreci şekillendirmek istediği düşünülebilir. Zira Özal'ın ara seçim kararının belirginleştiği MKYK toplantısı sonrası düzenlediği basın toplantısında ara seçimlerden nasıl bir sonuç beklediği sorusu üzerine verdiği cevap bu düşünceyi açıkça ortaya koymaktadır:

“Beklentimiz iyi ki ara seçim yapıyoruz. Ama şunu da söyleyeyim. Ara seçim, parlamento aritmetiğini değiştirecek bir ara seçim değil. Ama memleketin nabzını tutmakta fayda vardır. Önümüzdeki iki seneyi o nabza göre idare etmek lazım. Kanaatim şudur: Bizim memleketimizde bize rey verecekler herhalde yaptığımız icraatı görmekte dirler.” (“Ara seçim ekimde”, 1986).

Buradan açıkça anlaşıldığı üzere, Özal ara seçimleri bir nevi tam katılımlı bir anket çalışması olarak görmektedir. Seçim sonuçlarının Meclis'teki sayısal çoğunluğu etkilemeyecek olması, ara seçimlere gitme kararının kolayca alınmasını sağlamıştır. Ne var ki, Özal'ın ön görüşünün aksine, seçim sürecindeki bazı gelişmeler ve seçim sonuçları, siyasal sürecin ANAP'ın kontrolü dışında şekillenmesinde oldukça kritik bir rol oynamıştır. Süleyman Demirel'in yasaklı olmasına rağmen, seçim sürecinde sahada oldukça görünür olması ile DYP seçmen nezdinde desteğini arttırmıştır. Keza aynı seçmen kitlesine hitap etmesi nedeniyle DYP'nin güçlenmesi ANAP'ın isteyeceği bir gelişme değildi. Demirel'in karizmatik liderliği sayesinde bu seçmen kitlesinin ilgisini cezbetmesi ve desteğini kazanması ANAP için oldukça sıkıntılı bir durum ortaya çıkartabilirdi. Seçim sonuçları böyle bir ihtimalin uzakta olmadığını açıkça ortaya koymuştur. Seçimler sonucunda,

⁵ 1983 genel seçimlerinden 211 milletvekili çıkaran ANAP, 4 Mayıs 1986'da Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin kendini feshetme kararı almasıyla bağımsız hale gelen 18 milletvekilinin katılımıyla milletvekili sayısını yükseltmiştir (“Özal'la Yazar paylaştı”, 1986).

ANAP % 32,12 ile 6 vekil kazanırken; DYP % 23,53 oy ile 4 milletvekili kazanmış, SHP ise % 22,74 oy oranı ile 1 milletvekili kazanmıştır (“Yüksek Seçim Kurulu Kararı”, 1986).

Hülasa yaklaşık 3 milyon seçmenin oy kullandığı seçimler, ANAP’ın 1983 genel seçimleri ve 1984 yerel seçimlerine göre önemli oranda oy kaybettiğini ve toplumsal desteğinin giderek düşmekte olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra, Demirel’in yeniden sahneye çıkması ve DYP’nin giderek güçlendiğinin anlaşılması nedeniyle, ANAP’ın genel seçimler için öngörülen tarih olan Kasım 1988’i beklemesi halinde iktidarı kaybetme ihtimali belirmiştir.

2.2. 1987 Referandumu ve 1987 Genel Seçimleri

12 Eylül Darbesi sonrasında siyasi partiler MGK tarafından kapatılmış ve kapatılan partilerin liderlerine de siyasi yasak getirilmiştir. Sonraki süreçte bu yasaklar 1982 Anayasası ile genişletilmiş ve korunur hale gelmiştir. Demirel’in bu yasakları hiçe saymak suretiyle, ara seçim döneminde sahaya inmesi, mitingler yapması ve kamuoyunda görünürlüğünün artması bu yasakların kaldırılmasını gündeme getirmiştir. Bu dönemde Hükümet, yasakların kaldırılması yönünde yoğun bir baskıya uğramıştır. Demirel’e göre, bu sürecin fitili kendisi tarafından 1986 ara seçimlerinde bilinçli olarak ateşlenmiştir (Birand ve Yalçın, 2009, s. 295).

1982 Anayasası’nın geçici 4. maddesi ile 12 Eylül öncesinde siyasi partilerde ve parlamentoda görev yapan siyasetçilere 5 ve 10 yıl boyunca siyasi faaliyette bulunma yasağı getirilmiştir. Geçici 4. maddenin b fıkrası kapsamında, Parlamenter ve senatörlerin 5 yıllık yasaklarının dolmasına kısa bir süre -yaklaşık 6 ay- kalmıştır. Bunun yanı sıra, siyasi yasakların 1986 ara seçimlerinde *de facto* olarak ortadan kalktığı görülmüştür. Bu çerçevede, yasakların *de jure* olarak da kaldırılması Meclis gündemine gelmiştir.⁶ Bu süreçte, esas tartışma yasakların Meclis’te mi veya referandum yoluyla mı kaldırılması üzerinden gelişmiştir. Bu konuda SHP ve DYP’nin yoğun baskılarına rağmen, Başbakan Özal ve Cumhurbaşkanı Evren’in ortak aldıkları kararlar referandum yolu tercih edilmiştir (Aşık, 2018, s. 210).

6 Eylül 1987’de gerçekleşen referandum ANAP ve 1980 sonrası siyasi hayat açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir (Ergüder, 1991, s. 157). Bu kritik referandum öncesinde, DYP ve SHP demokrasi vurgusuyla *evet* oyu çerçevesinde kampanyasını yürütürken, iktidar partisi ANAP ise 12 Eylül öncesi anarşi ortamını vurgulayarak, eski siyasetçilerin aktif siyasete dönmemesi için seçmeni *hayır* oyuna yönlendiren bir kampanya yürütmüştür. 6 Eylül’de gerçekleşen referandumda 23.347.856 geçerli oy verilmiş ve evet-hayır oyları arasındaki fark evet oyları lehine yalnızca 75.000

⁶ Anayasa değişikliği teklifi yalnızca siyasi yasaklarla ilgili değildi. Teklif, milletvekili sayısının 400’den 450’ye çıkartılmasını, seçmen yaşının 22’den 20’ye düşürülmesini, anayasanın değiştirilmesini düzenleyen 175. maddesinde değişiklik yapılmasını da içeriyordu (“Yasaklar için referandum yolu”, 1987).

olmuştur (“Yüksek Seçim Kurulu Kararı”, 1987). Çok az bir farkla evet oylarının çoğunluğu ile sonuçlanan referandum sonrasında 1970’li yıllarda siyasi yaşamın önde gelen liderleri siyaset sahnesine geri dönmüş ve partilerinin liderliklerine yeniden seçilmişlerdir. Bu kapsamda, Necmeddin Erbakan Refah Partisi’nde, Alparslan Türkeş Milliyetçi Çalışma Partisi’nde, Süleyman Demirel Doğru Yol Partisi’nde, Bülent Ecevit ise Demokratik Sol Parti’de parti liderliklerini üstlenmişlerdir (Saraçoğlu, 2015, ss. 795-796).

Referandum oylarının sayımı sürerken, Başbakan Özal’ın bir basın toplantısı düzenleyerek, erken seçimlere gidileceğini ilan etmesi ise zamanlaması açısından sürpriz sayılabilecek bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak zamanlama açısından sürpriz olsa da erken seçimlere gidilmesi, siyasi gündem açısından yeni bir gündem maddesi değildir. Zira erken seçimler, siyasi yasakların kaldırılmasına yönelik Anayasa değişikliği teklifinin Meclis’te görüşüldüğü günlerde konuşulmaya başlanmış ve hatta seçim tarihinin belirlendiğine dair kulis bilgileri dahi gazetelere yansımıştır (“Özal’ın siyasal takvimi belli oldu”, 1987).

Bu noktada, Özal’ın 1986 ara seçimlerinde fark ettiği siyasi dengeler üzerine, seçimleri normal zamanından önceye çekmeyi planladığı iddia edilebilir. Özal, yüksek enflasyon oranlarının gündelik yaşamda yarattığı rahatsızlığın siyasi tercihlere yansımaya başladığını açıkça görmüştür. Bunun yanı sıra, siyasi yasaklı liderlerin tekrar siyasete dönecek olması nedeniyle ve seçmen tercihlerinde ANAP’ın iktidarı kaybetmesine neden olacak ölçüde değişimler olabileceği öngörüsü çerçevesinde erken seçim kararı aldığı söylenebilir. Zira özellikle ANAP ile aynı siyasi tabana hitap eden ve bu tabanda oldukça etkili olduğu bilinen Demirel’in yeniden ve güçlü bir biçimde siyasete dönüyor olmasının Özal’ı tedirgin etmesi olağandır. Bu nedenlerle, seçim yasasında ANAP lehine değişiklikler yapılarak, ANAP’ın mevcut seçmen desteğiyle görev süresini tazelemesi yolunun tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede referandumdan yaklaşık 3 ay sonra, 29 Kasım 1987’de genel seçimlerin yapılması kararlaştırılmıştır. 1987 genel seçimlerinin, siyasete dönen siyasi liderlerin güçlenmesine zaman tanımamak amacıyla baskın seçim niteliğinde yapıldığının altı çizilmelidir.

29 Kasım genel seçimlerinden ANAP % 36,3; DYP % 19,1; SHP ise % 24,8 oy oranıyla çıkmıştır (TÜİK, 2012, s. 94). Bu sonuçlara göre, ANAP seçim öncesinde değiştirilen seçim kanunun etkisiyle⁷ 292 milletvekili çıkartarak tek başına iktidarını korumuştur. 1983 genel seçimlerinden % 45,1 oy oranıyla 400 üyeli parlamentoda % 52,8 temsiliyet yakalayan ANAP, 1987 seçimlerinde % 36,3 oy oranı ile 450 üyeli parlamentoda % 64,9 temsile kavuşmuştur. Bu veri, seçim yasasında yapılan değişikliğin ANAP’ın iktidarını korumasındaki rolünü açıkça ortaya koymaktadır (Kalaycıoğlu, 2002, ss. 48-49).

⁷ Özal, iktidarda kalabilmek amacıyla seçim sistemini kendi partisi lehine değiştirmekte bir sorun görmemektedir. Bu çerçevede, 1983-1989 arasında gerçekleşen seçimlerin birçoğunda seçim sisteminde benzer değişiklikler yapmıştır (Cemal, 2013, s. 286).

3. 25 EYLÜL 1988 REFERANDUMU

1987 genel seçimlerinin ardından ANAP'ta parti içi çekişmelerin giderek yükseldiği açıkça gözlemlenebilir hale gelmiştir. ANAP'ın 12 Eylül Darbesi sonrasında gelişen konjonktürün etkisi altında, farklı gelenekleri temsil eden kişilerin Özal'ın liderliğinde bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bir parti olduğu düşünüldüğünde, parti içi çekişmelerin olağan olduğu ifade edilmelidir. Keza siyasetin doğası gereği yaşanan rekabetin yanı sıra, iktidar partisi olan ANAP'ta parti politikalarını yönlendirmek amacıyla etkili pozisyonlar elde etme mücadelesinin, ülke yönetiminde söz hakkı elde etmekle eş değer olduğunun da altı çizilmelidir.

Söz konusu parti içi çekişme, 18-19 Haziran 1988'de gerçekleştirilen II. Olağan Kongre'de kamuoyuna yansiyacak biçimde açıkça ortaya çıkmıştır. Kamuoyuna yansıyan biçimiyle ANAP'ta iki ana klik bulunmaktadır. Liberal kanat ve kutsal ittifak olarak adlandırılan milliyetçi-muhafazakâr kanat ANAP'taki çekişmenin iki ana aktörünü oluşturmaktadır.

Siyasi partiler kanunu ve parti tüzüğü gereği partinin ana karar organı olan MYKY seçimleri, oldukça önemlidir; zira partiyi yönlendiren kararlar bu kurulda alınmaktadır. 60 kişilik MYKY seçimi için Genel Başkan Turgut Özal tarafından liberal kanadı koruyan bir anahtar liste hazırlanmış; ancak bu liste beklenildiği ölçüde etkili olamamıştır. Mehmet Keçeciler'in başını çektiği kutsal ittifakın çıkardığı bir diğer anahtar liste ile Özal'ın listesi delinmiştir. Bu çerçevede, Özal'ın yakın çalışma arkadaşları ve partide oldukça etkili olan Genel Başkan Yardımcısı Güneş Taner, Genel Muhasip Doğançan Akyürek, Bayındırlık ve İskân Bakanı Safa Giray gibi isimler MYKY'ya seçilememişlerdir. Bu bağlamda, kongrenin ardından Özal tarafından oluşturulan Başkanlık Divanı'nda Mustafa Taşar, Eyüp Aşık, Mehmet Keçeciler gibi isimlerin yer almaması, kongrede yaşananlar çerçevesinde okunduğunda anlamlı hale gelmektedir (Aşık, 2018, ss. 286-288).

II. Olağan Kongrede oldukça önemli bir diğer olay daha yaşanmıştır. Özal'ın kongre açılış konuşması esnasında silahlı saldırıya uğraması kongreye damgasını vurmuştur. Suikast girişiminden elinden hafif biçimde yaralanarak kurtulmasına rağmen, bu olay Özal'ın üstünde önemli bir psikolojik etkide bulunmuştur (Birand ve Yalçın, 2009, ss. 370-378).

Suikast girişiminin gölgesinde gerçekleşen kongrede kurucu Genel Başkan Özal'ın rolünün daha çok öne çıkması ve parti içindeki çekişmelerin ertelenmesi beklenebilirdi. Ancak bu beklenti gerçekleşmemiş ve Özal'ın karizmatik liderliğine rağmen, liste savaşları kongrede etkili olmuştur. Hülasa, ANAP'ın iktidarının 5. yılı içinde gerçekleştirilen II. Olağan Kongre'de yaşanan gelişmeler, ANAP içinde yaşanan parti içi mücadelenin ve çekişmenin boyutlarını açıkça ortaya koymaktadır.

3.1. Yerel Seçimlerin Öne Çekilmesi Kararı

29 Kasım 1987’de gerçekleşen genel seçimlerden yaklaşık 2 ay sonra yerel seçimlerin öne alınması fikri ANAP’ın parti yönetiminde konuşulmaya başlamıştır. Önceki yerel seçimler 5 Mart 1984’te yapılmış; ANAP bu seçimlerden, 1983 genel seçimlerindeki başarısını pekiştirerek çıkmıştır. İl Genel Meclisi Üyeleri seçiminde ANAP % 41,5; SODEP % 23,4; DYP % 13,3; HP % 8,8; MDP % 7,1; RP % 4,4 oy almıştır (TÜİK, 2013). Ayrıca İstanbul, Ankara, İzmir büyükşehir belediyeleri dahil olmak üzere 67 il arasından 54 ilde belediye başkanlıklarını kazanarak büyük bir başarı elde etmiştir.

1982 Anayasasının mahalli idarelerle ilgili olan 127. maddesinde seçimlerin “beş yılda bir” yapılacağı ifade edilmektedir. Buna göre mahalli idare seçimlerin (yerel seçimler) 1989’un Mart ayı içinde yapılması gerekmektedir. Ancak, 1988 yılının Şubat ayında gerçekleşen ANAP Başkanlık Divanı toplantısında seçimlerin öne çekilmesi gündeme gelmiş ve bu konuda harekete geçilmesi kararlaştırılmıştır (Aşık, 2018, s. 294).

Bu noktada, yerel seçimlerin öne çekilmesi hususunda hangi sebeplerin belirleyici olduğunun üzerinde durmakta fayda vardır. Öncelikle tekrar altını çizmek gerekir ki, genel seçimlerin üzerinden henüz 2 ay kadar geçmiştir. Seçimlerden istediğini alarak çıkmasına rağmen, parti teşkilatları ve genel merkez üzerindeki seçim yorgunluğunun henüz geçmediğini tahmin etmek zor değildir. Öyleyse, partiyi bu kararı almaya zorlayan nedenler olduğu düşünülebilir. Bu noktada, iki farklı sebep öne çıkmaktadır.

Birincisi, ANAP genel seçimlerden Meclis’teki sandalyelerin neredeyse % 65’ini kazanarak çıkmasına ve tek başına iktidarını sürdürmesine rağmen, 1983 genel seçimlerine göre yaklaşık 9 puanlık bir oy kaybı yaşamıştır. Keza eski siyasetçilerin yasakların kalkmasıyla tekrar partilerinin başına geçmeleri ilerleyen süreçte rekabetin kızışacağına işaret ediyordu. Özellikle Demirel’in tekrar siyasete dönüşünün Özal’ı tedirgin ettiği bilinmektedir (Türk, 2014, s. 127). Demirel, darbe öncesi dönemde bürokraside önemli görevlere getirdiği ve sonraki süreçte siyasete atılarak Başbakan olan Özal’dan iktidarı devralmak amacıyla muhalefetini sertleştirmiştir. Keza artan hayat pahalılığı ve yüksek enflasyon hükümetin seçmen nezdinde elini zora düşürmektedir. 1986’da % 30,34 olan yıllık enflasyon oranı hızla yükselerek 1987’de % 59,63’e; 1988’de ise % 74,33’e ulaşmıştır (TCMB, 2018). Daha da vahimi, 1989’da fiyatların giderek yükseleceği ön görülmektedir. Bu sebeple, mevcut durumun daha kötüye gidebileceğine dair bir öngörü çerçevesinde, Özal’ın yerel seçimleri öne çekerek, genel seçimlerdeki başarısını yerel seçimlere teşmil etmek istemesi kuvvetle muhtemeldir.

İkinci olarak, 1982 Anayasası’nın kabulüyle görevine resmi olarak başlayan Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in görev süresi 1989’un Ekim ayı sonu itibariyle dolacaktı. Evren’in yerini alacak kişi olarak öne çıkan en önemli isim ise Turgut Özal’dı. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden yaklaşık 6 ay önce

yapılacak olan yerel seçimlerden ANAP adına alınabilecek kötü bir sonuç, Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde Özal'ın elini zora sokabilirdi. Bu sebeple yerel seçimlerin baskısından kurtulmak ve adaylık sürecine olası kötü bir itibarla girmemek amacıyla mahalli idare seçimlerinin öne çekilmesi istenmiş olabilir (Bildirici, 2002, s. 153).

Bu sebeplerle, normal şartlarda Mart 1989'da yapılması gereken yerel seçimlerin 6 ay kadar öne çekilerek Ekim 1988'de yapılmasına dair kanun teklifi Meclis'e getirilmiştir. ANAP'ın Meclis'teki çoğunluğu sayesinde, teklif kabul edilerek yasalaşmıştır. Ancak ana muhalefet partisi SHP, kanunun anayasaya aykırılık içerdiği gerekçesiyle, Anayasa Mahkemesi'ne başvuru yapmıştır. Mahkeme yaptığı değerlendirmede, kanunun anayasanın 127. maddesine aykırı olduğunu tespit ederek düzenlemeyi iptal etmiştir ("Anayasa Mahkemesi Kararı", 1988).

Gelinen noktada, yerel seçimlerin öne çekilmesinin önu kapanmıştır. Bunu aşmanın tek yolu ise anayasanın ilgili maddesinin değiştirilmesinden geçmektedir. Konuyu değerlendiren ANAP'ın yetkili kurulları, bu yolu deneme kararı almıştır. Ancak bu kararın hayata geçirilmesi için ANAP'ın Meclis'teki sandalye sayısı yeterli değildir. Anayasanın değiştirilmesiyle ilgili olan 175. madde şu şekildedir:

"Anayasanın değiştirilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte biri tarafından yazıyla teklif edilebilir. Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki teklifler Genel Kurulda iki defa görüşülür. Değiştirme teklifinin kabulü Meclisin üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun gizli oyuyla mümkündür. Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki tekliflerin görüşülmesi ve kabulü, bu maddedeki kayıtlar dışında, kanunların görüşülmesi ve kabulü hakkındaki hükümlere tabidir. Cumhurbaşkanı, Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları, bir daha görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderebilir. Meclis, geri gönderilen Kanunu, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı bu Kanunu halkoyuna sunabilir. Meclisçe üye tamsayısının beşte üçü ile veya üçte ikisinden az oyla kabul edilen Anayasa değişikliği hakkındaki Kanun, Cumhurbaşkanı tarafından Meclis'e iade edilmediği takdirde halkoyuna sunulmak üzere Resmî Gazetede yayımlanır. Doğrudan veya Cumhurbaşkanı'nun iadesi üzerine, Meclis üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile kabul edilen Anayasa değişikliğine ilişkin kanun veya gerekli görülen maddeleri Cumhurbaşkanı tarafından halkoyuna sunulabilir. Halkoymasına sunulmayan Anayasa değişikliğine ilişkin Kanun veya ilgili maddeler Resmî Gazetede yayımlanır."

Buna göre, iki ihtimal ortaya çıkıyordu. Birincisi, diğer partilerin desteğini alarak Anayasa değişikliğini Meclis'te gerçekleştirme ihtimaliydi. 450 sandalyeli Meclis'te bunu sağlamak için 300 milletvekiline ihtiyaç vardı.

Ancak ANAP'ın Meclis'te 292 vekili bulunmaktaydı. Bir başka ifadeyle diğer partilerin desteğine muhtaçtı. Konunun ANAP Başkanlık Kurulu'nda tartışılması sırasında, Demirel'in partisinin değişiklik teklifine evet diyeceğinin ön görüldüğü anlaşılmaktadır. ANAP'ın önde gelen isimlerinden biri olan Mehmet Keçeciler, "Demirel'in kendisini aldattığını ve değişiklik teklifine evet demeyeceği" hususunda Özal'ı uyardığını ancak Özal'ın Demirel'le anlaşıldığı yönünde bilgi verdiğini aktarmaktadır (Aşık, 2018, ss. 296-297). Keza bununla uyumlu biçimde, Demirel "değişiklik teklifinin Meclis'e gelmesi durumunda destekleyeceklerini" gazetecilere beyan etmiştir ("Ekimde yerel seçim", 1988).

İkinci ihtimal ise, Meclis'ten yeterli destek alınmadığı durumda, Anayasa değişikliği teklifi içeren kanunun halkoylamasına sunulmasını içermektedir. Buna göre, muhalefet partilerinden en az 8 milletvekilinin desteği alınmazsa, Cumhurbaşkanı Evren'in inisiyatifine bağlı olmaksızın, kanunun referanduma sunulması kaçınılmaz hale geliyordu. SHP zaten değişiklik teklifine destek vermeyeceğini ilgili kanunu önceki süreçte Anayasa Mahkemesine götürerek, çok önceden kesinleştirmişti. Ancak Demirel destek vereceğini beyan etmişti.

Özal, ilk planda Demirel'in değişiklik teklifini destekleyeceği yönündeki beyanatına ve onun samimiyetine inanmış gibi görünmektedir. Zira toplumsal karşılığını giderek arttırdığı görülen Demirel'in bir an önce yerel seçime gidilmesini arzulaması olağan olarak değerlendirilebilir. Bu gerçekleşmezse bile, genel seçimlerde yakalanan başarının etkisi ve Özal'ın kitleler üzerindeki ikna kabiliyeti sayesinde halkoylamasında ANAP istediği sonucu elde edebilirdi. Keçeciler'in aktardığına göre, Başkanlık Divanındaki tartışmalarda çoğunluk, referandumdan lehte % 60-70 gibi büyük bir oy oranıyla çıkılacağını düşünüyordu.⁸ Ayrıca bu noktada belirtmek gerekir ki, üzerinden henüz bir yıl geçmeyen 1987 referandumunda ANAP, tek başına hayır oyu için kampanya yürütmüş ve % 50'ye çok yakın bir oy almıştır. Buradaki tablonun Özal'ın öz güvenini yükselttiği; ancak sonuçlar çerçevesinde düşünülecek olursa onu yanılttığı söylenebilir.

Bu noktada, önemli bir hususun altını çizmek gerekmektedir. Özal, tüm bu tartışmalar içinde, referanduma gidildiği takdirde istediği sonucu alamazsa bile kamuoyundaki karşılığını görmüş olacaktır. 1986 ara seçimlerinde görüldüğü üzere, Özal, sonuçlarının iktidarı üzerinde belirleyici etkisi olmadığı durumda ara seçim veya referandum yoluyla seçmene gitmeyi tercih edebilmektedir. Özal, düzenli olarak anketler yaptırarak toplumdaki karşılığını ölçmeyi önemseyen bir liderdir. Özellikle 1987 seçimlerinden

⁸ Özellikle 1987 genel seçimlerinden sonra Özal'ın yönetim anlayışında değişiklikler olduğu ve karar alırken dar bir çevrenin etkisi altında kaldığı veya istişareye daha az önem verdiği bilinmektedir. Bir başka ifadeyle "...önemli kararların Özal ve etrafındaki dar bir çevre tarafından alındığı, alınan kararların yine o çevrenin talepleri doğrultusunda kolaylıkla değiştirildiği kurumsallaşmadan çok uzak gibi görünen bir siyasal mekanizma ortaya çıkmıştır." (Demirel, 2018, s. 70).

İtibaren anket çalışmaları kamuoyunda ilgiyle karşılanmaya başlamış ve dönemin gazetelerinde sıkça seçim anketi sonuçları yayınlanmıştır. Özal'ın da, gittikçe yaygınlaşan anket çalışmalarını önemseydiği bilinmektedir (Türk, 2014, s. 209). Ancak dönemin şartlarında, anketlerin büyük ölçüde yapıldığı da bir gerçektir. Halbuki, sonuçları itibarıyla büyük değişimlere yol açmayacak ara seçim veya referandum sonuçları partilerin kamuoyundaki karşılıkları hakkında kesin bilgiler vermektedir. Hülasa Özal'ın referandumu yerel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde partisine olan seçmen desteğini ölçmek için bir araç olarak görme ihtimali de yabana atılmamalıdır. Zira siyasette değişim trendini okumak suretiyle, sembolik yetkilerle yetinecek ve siyaset üzerinde etkisiz pozisyonu kabul edecek bir Cumhurbaşkanı adayı tercih ederek kendisi Başbakanlığa devam edebilir; yahut partide kendi otoritesiyle uyumlu çalışacak bir kişiye partiyi ve Başbakanlığı emanet ederek, aktif bir Cumhurbaşkanı olarak 7 yıl boyunca iktidarını sürdürmeyi tercih edebilirdi.

Bu ihtimaller dahilinde anayasa değişikliği teklifi Meclis'te görüşülmüş; ikinci tur görüşme oylamasına 377 milletvekili katılmıştır. Oylamada 283 kabul oyuna karşılık 93 ret oyu kullanılmıştır. Daha önce değişiklik teklifini destekleyeceğini beyan eden Demirel liderliğindeki DYP ise oylamalara katılmamıştır. Bu sonuçlara göre, değişikliğin halkoyuna sunulması kesinleşmiştir.

3.2. Referandum Süreci

Referandum tarihinin 25 Eylül olarak netleşmesinin ardından, siyasi partiler halkoylaması için kampanya süreçlerini başlatmışlardır. İktidar partisi olarak yerel seçimlerin öne çekilmesine ilişkin anayasa değişikliği teklifini gündeme getiren ANAP, seçmenlerden *evet* oyu vermelerini talep ediyordu. Bu noktada kullanılan argümanlar arasında en öne çıkanı, muhalefetin 12 Eylül öncesi anarşi dönemini temsil etmesinin vurgulanmasıdır. Bunun yanı sıra, ANAP'ın iktidar olduğu 5 senelik süre zarfında yaşanan ekonomik dönüşüm ve yapılan icraatların Özal'ın liderliğiyle özdeşlik kurularak vurgulanmasıdır. Bu noktada, Özal'ın kamuoyundaki popülerliğinin öne çıkartılarak, halkoylamasından öte, genel seçim havası yaratılmak istendiği söylenebilir. Bu haliyle, çok küçük bir farkla kaybedilen 1987 referandumundakine benzer söylemler tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ne var ki, 87 referandumunda oylanan, eski siyasetçilerin yasaklarının kaldırılması olduğu için, 12 Eylül öncesi döneme göndermeler yapılması oldukça anlaşılır olmasına rağmen; 88 referandumunda oylanan değişikliğin 12 Eylül öncesiyle veya Özal'ın siyasi başarılarıyla bir ilgisi bulunmamaktadır. Özal'ın kampanya sürecinde sarf ettiği “referandumdan beklediği ölçüde oy alamaması durumunda siyaseti bırakacağı” minvalindeki sözlerin, bu bağın zayıflığını kapatmak amacıyla sarf edildiği söylenebilir.

ANAP'ın kampanyasını Başbakan Özal'ın şahsi karizması üzerine bina etmesine rağmen ne parti içinde ne de kamuoyunda beklenen karşılığı ve

heyecanı yaratamadığı, henüz referandum gününe varılmadan kampanya sürecinde açıktır. ANAP'lı Milletvekili ve Bakanların dahi, heyecan duymadığı bir kampanya süreci yürütüldüğünün altı çizilmelidir (Aşık, 2018, s. 304).

Muhalefet kanadı ise kampanyasını Özal'ın şahsına ve hükümetin başarısızlığına endeksleyerek, halkoylamasını adeta bir güven oylamasına dönüştürmek istemiştir. 1987 genel seçimlerinden istediği sonucu alamayan muhalefetin, referandumu Özal hükümetini yıpratmak amacıyla bir araç olarak gördüğünü söylemek abartılı olmayacaktır. Keza, iktidarın kampanya sürecini Özal'ın şahsi karizması üzerine bina etmesi⁹, muhalefetin, referandumu hükümete karşı bir güven oylamasına dönüştürmesini kolaylaştırmıştır. Referandum sürecinde yapılan anketler, seçmenlerin referandumun yapılma sebebini tam olarak anlayamadıklarını ve sonuçların ANAP'ın aleyhine olacağını açıkça ortaya koymaktadır. Bu şartlarda, muhalefetin yerel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde Özal'ın itibarını sarsarak, hükümetin toplumsal karşılığı özelinde meşruiyetini yıpratmayı amaçladığı söylenebilir.

Bu atmosferde 25 Eylül'de gerçekleşen referandum % 35 *evet* oyuna karşılık, % 65 *hayır* oyuyla sonuçlanmıştır. Böylece ANAP'ın 1988'in Şubat ayından beri gündeminde olan yerel seçimleri öne çekme arzusu, halk tarafından büyük bir çoğunlukla reddedilmiştir. Aynı zamanda, yerel seçimlerin 26 Mart 1989'da yapılması da kesinlik kazanmıştır.

Sonuç

1987 genel seçimlerinden birkaç ay sonra, yerel seçimlerin öne çekilme fikri ANAP'ın parti yönetiminde gündeme gelmiş ve olumlu yönde karar hasıl olmuştur. Bu kararı uygulamaya koyma amacıyla ilgili düzenlemeyi içeren bir kanun çıkartılmış; ancak ana muhalefet partisi SHP kanununun anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Mahkeme yaptığı değerlendirme sonucunda kanunun iptaline karar vermiştir.

Gelinen noktada, yerel seçimlerin öne çekilmesi ancak anayasa değişikliği ile mümkün olabilecektir. Kararı değerlendiren ANAP'ın ilgili parti kurulları, anayasa değişikliği ile yerel seçimlerin öne çekilmesi kararında ısrarını sürdürmüştür. Konunun kamuoyunda ve siyasetçiler arasında tartışıldığı Temmuz ayı içerisinde DYP, değişiklik teklifinin Meclis'e gelmesi durumunda destekleyeceğini belirtmiştir. ANAP'ın yetkili kurullarında konunun tartışılması esnasında Demirel'e güven olmayacağı ve kararından dönmesi durumunda referanduma gidilme ihtimali de konuşulmuştur. Böyle bir ihtimal gelişmesi durumunda bile büyük bir farkla referandumdan istenilen sonucu alabileceklerine dair öngörü çerçevesinde anayasa değişikliği teklifinin Meclis'e getirilmesi kararlaştırılmıştır.

⁹ Özal bu durumu bir üst perdeye çekerek, referandumdan hayır oylarının çoğunlukta çıkması durumunda Başbakanlıktan ve hatta siyasetten çekileceğini beyan etmiştir (Akşin, 2022, s. 283).

Değişiklik teklifinin Meclis oylamasında SHP karşı oy kullanmış; DYP ise oylamalara katılmamıştır. Bu durumda, anayasaya göre referanduma gidilmesi netleşmiştir. Kampanya döneminde, ANAP tek başına *evet* oyunu savunurken, muhalefet ise *hayır* oyunu savunmuştur. ANAP kampanyasını Özal'ın şahsi karizması ve ANAP'ın icraatçı yönü üzerine bina ederken, DYP ve SHP ise referandumu hükümete yönelik bir güvenoylaması haline dönüştürmek istemiştir. 25 Eylül 1988'de gerçekleşen referandumdan % 35 *evet* oyuna karşılık, % 65 *hayır* oyu çıkmıştır. Böylece ANAP son bir yıl içerisinde gerçekleşen iki referandumdan da mağlubiyetle çıkmıştır.

1988 referandumu içeriği itibariyle, toplumda heyecan ve ilgi yaratacak ölçüde bir anlam içermemektedir. Bu suretle, referandumun anlamı Özal'ın bir arzusunun halka oylatılmasından öteye gidememiştir. Bu durumda ise referandum, çıtanın % 50 olduğu, hükümet için bir güvenoylamasına dönüşmüştür. Referandum sonuçlarına bakıldığında, ANAP'ın süreçten itibar kaybederek çıktığı söylenebilir. Bu bağlamda, 1987 genel seçimlerinden Meclis'te büyük bir temsil yakalayarak ve tek başına iktidarını sürdürerek çıkmasına rağmen, ANAP'ta düşüşün seçimlerden henüz bir yıl geçmeden gerçekleşen referandumla başladığı iddia edilebilir. Dahası, Demirel'in siyasi kurgusu çerçevesinde, adeta tuzağa düşen ANAP siyasal süreci doğru biçimde okuyamamış ve Özal en büyük rakibi Demirel karşısında önemli bir prestij kaybına uğramıştır.

Hülasa, ANAP'ta düşüşün başlangıcı olarak kabul edilebilecek 1988 referandumuna giden yolda etkili olan sebepler şu şekilde özetlenebilir: Ekonomide olumsuz gidişatın 1989'da daha da kötüleşebileceği öngörüsü, Demirel ve siyaset yasağı kalkan diğer liderlerin daha fazla güç kazanmasına süre tanımama arzusu ve son olarak Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde yerel seçimlerin yıpratıcılığından kaçınılması. Ne var ki bu süreçten ANAP'ın istediği yönde bir değişiklik çıkmadığı gibi, referandumdan ağır bir yenilgiyle çıkması yerel seçimler öncesinde ANAP'ın elini daha da zora sokmuştur. Hakeza 26 Mart 1989'da gerçekleşen il genel meclisi üyeleri seçimlerinde ANAP % 21.75 oranında oy almak suretiyle ancak üçüncü parti olabilmıştır. 1984 yerel seçimleriyle mukayeseli olarak bakıldığında, 1989 yerel seçimlerinde ANAP'ın büyük bir yenilgiye uğradığı açıktır.

Yerel seçimlerden yaklaşık 7 ay sonra Kenan Evren'in görev süresinin dolmasıyla Turgut Özal Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu noktada not etmekte fayda var ki, Özal 1988'de gerçekleşen referandumdaki ve 1989 yerel seçimlerindeki manzara karşısında Cumhurbaşkanı olarak ANAP'ı dışarıdan kontrol etmek suretiyle gidişatı değiştirebileceğini düşünmüş olabilir. Bu bağlamda Özal, Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından, Genel Başkanlığı ve Başbakanlığı Yıldırım Akbulut'a devretmiş; bu süreçte hükümeti dışarıdan yönlendiren bir tutum içinde olmuştur. Ne var ki, Özal sembolik değil, aktif bir yönetim tarzı benimsemesine ve ANAP'ın üzerindeki etkisini sürdürmesine rağmen, 1991 genel seçimlerinde ANAP'ın iktidarı kaybetmesine engel olamamıştır. Hülasa

1988 referandum süreciyle başlayan ANAP'taki düşüş, 1991 genel seçimleri sonucunda iktidarı kaybetmesiyle nihayete ermiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağlımsız

Yazar Katkısı: Kerem Yavaşca %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Kerem Yavaşca %100

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

- Akşin, S. (2022). *Kısa Türkiye tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aşık, S. (2018). *Türkiye'de demokrasinin yeniden inşası sürecinde anavatan partisi (1983-1991)* [doktora tezi]. Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Aşık, S. (2020). A new leader in turkish politics after september 12, 1980: Turgut Özal. *Tarih ve Günce*, 3(7), 223-245.
- Atar, Y. (2000). *Demokrasilerde anayasal değişimin dinamikleri ve anayasa yapımı*. Mimoza Yayınları.
- Aydın, S. & Taşkın, Y. (2017). *1960'tan günümüze Türkiye tarihi*. İletişim Yayınları.
- Barlas, M. (1994). *Turgut Özal'ın anıları*. Sabah Kitapları.
- Bildirici, F. (2002). *Hanedanın son prensi Mesut Yılmaz ve Anap'lı yıllar*. Ümit Yayıncılık.
- Birand, M. A. & Yalçın, S. (2009). *The Özal -bir davanın öyküsü*. Doğan Kitap.
- Cemal, H. (2013). *Özal hikayesi*. Everest Yayınları.
- Demirel, T. (2018). Turgut Özal: Reformcu bir siyasetçi hakkında bazı notlar. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15(55), 57-75.
- Erdoğan, M. (2003). *Anayasal demokrasi*. Siyasal Kitabevi.

- Ergüder, Ü. (1991). The motherland party 1983-1989. M. Heper & J. B. Landau (Ed.), *Political parties and democracy in Turkey* içinde (s. 152-169). Routledge.
- Gözler, K. (2017, 5 Mart). *Referandum mu, plebisit mi?*. 10 Mart 2023 tarihinde <https://www.anayasa.gen.tr/plebisit.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Heywood, A. (2016). *Siyasetin ve uluslararası ilişkilerin temel kavramları*. Felix Kitap.
- İba, Ş. (2006). *Anayasa ve siyasal kurumlar*. Turhan Kitabevi.
- Kalaycıoğlu, E. (2002). The motherland party: The challenge of institutionalization in a charismatic leader party. *Turkish Studies*, 3(1), 41-61.
- Kaynar, M. K. (2006). *Cumhuriyet dönemi siyasi partileri*. İmge Kitabevi.
- Marxer, W. & Pállinger, Z. T. (2009). Stabilizing or destabilizing?: Direct-democratic instruments in different political systems. M. Setala & T. Schiller (Ed.), *Referendums and representative democracy* içinde (s. 34-55). Routledge.
- Öniş, Z. (2004). Turgut Özal and his economic legacy: Turkish neo-liberalism in critical perspective. *Middle Eastern Studies*, 40(4), 113-134.
- Özdemir, H. (2014). *Turgut Özal -biyografi*. Doğan Kitap.
- Öztürk, Ş., Nas, F. & İçöz, E. (2008). 24 ocak kararları, neo-liberal politikalar ve Türkiye tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 15-32.
- Saraçoğlu, C. (2015). Tank paletiyle neoliberalizm. G. Atılğan, C. Saraçoğlu & A. Uslu (Ed.), *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de siyasal hayat* içinde (s. 747- 869). Yordam.
- TCMB (2018). *Enflasyon hesaplayıcı*. 21 Ocak 2023 tarihinde <https://herkesicin.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/ekonomi/hie/icerik/enflasy+hesaplayici> adresinden edinilmiştir.
- TÜİK (2012). *Milletvekili genel seçimleri 1923-2011*. Yayın No: 3685.
- TÜİK (2013, 17 Temmuz). *İl genel meclisi üyeleri seçimi sonuçları 1984-2009*. 25 Mart 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=se%C3%A7im> adresinden edinilmiştir.
- Türk, H. B. (2014). *Muktedir*. İletişim Yayınları.

Gazeteler

- Anayasa Mahkemesi kararı. (1988, 14 Temmuz). *Resmî Gazete*.
- Ara seçim ekimde. (1986, 5 Temmuz). *Cumhuriyet*.
- Ekimde yerel seçim. (1988, 18 Temmuz). *Cumhuriyet*.
- Özal Hükümeti güvenoyu aldı. (1983, 25 Aralık). *Cumhuriyet*.

Özal'ın siyasal takvimi belli oldu. (1987, 17 Mayıs). *Cumhuriyet*.

Özal'la Yazar paylaştı. (1986, 9 Mayıs). *Milliyet*.

Yasaklar için referandum yolu. (1987, 15 Mayıs). *Cumhuriyet*.

Yüksek Seçim Kurulu kararı. (1986, 10 Ekim). *Resmî Gazete*.

Yüksek Seçim Kurulu kararı. (1987, 12 Eylül). *Resmî Gazete*.

Extended Abstract

Following the coup of September 12, 1980, Motherland Party (ANAP) played a critical role in the process of reactivating the democratic regime. The administration of the country, which was carried out by the National Security Council (NSC) for about 3 years, was transferred to political parties and civilians with the elections held on November 6, 1983. ANAP won 1983 and 1987 general elections and became the ruling party for about 8 years until 1991 general elections.

lost metropolitan municipalities, including Ankara, Istanbul, Izmir, and Kayseri, resulting in its position as the third-party. It is widely recognized in the literature that the decline of ANAP began with the 1989 local elections. However, insufficient attention has been given to the fact that the 1988 referendum served as a clear precursor to the substantial loss of votes in both the 1989 local elections and the 1991 general elections.

The local elections were originally scheduled for March 1989. However, ANAP planned to advance the local elections to October 1988, necessitating a constitutional amendment. This amendment was put to a referendum, which resulted in a 65% "No" vote. In other words, the ruling party garnered only 35% support. This outcome can be regarded as a significant defeat. Furthermore, the 1988 referendum stands as the only referendum in Turkish history that was rejected by the voters, distinguishing it from all other referendums held in the country.

In total, seven referendums have been held in Turkey until January 2023. Among them, the referendums of 1961 and 1982 were conducted to adopt and enforce new constitutions, respectively. The remaining referendums aimed to amend specific articles of the 1982 constitution. The referendums held in 1987, 1988, 2007, 2010, and 2017 involved submitting proposed constitutional amendments by the governments to a referendum.

After the September 12 coup, the NSC took over the administration of the country and decided to constitute a new government under its guidance. In this context, retired admiral Bülent Ulusu was tasked by the NSC with forming the government. Turgut Özal was also assigned as Deputy Prime Minister. Özal was a well-known figure in the military/civilian bureaucracy and political circles as the architect of the January 24 decisions. However, due to various reasons, Özal resigned from his position after about 1.5 years.

Within the framework of the decision to make democracy functional again, he adopted the idea of establishing a new party and led the establishment of the Motherland Party on 20 May 1983. In the 1983 general elections, ANAP came to power with a strong support (45.1%). The new government had two main prioritized issues. First, to change the closed structure in the economy; second, to transform the cumbersome structure of bureaucracy.

According to the 1982 constitution, politicians who served in political parties and parliament before September 12 coup were prohibited from engaging in political activities. The constitutional amendment to remove the prohibitions was submitted to the referendum in 1987. The referendum that took place on September 6 could be regarded as a turning point in terms of ANAP and Turkish political life after 1980. After the referendum, which resulted in a majority of the yes votes by a very narrow margin, the leading leaders of political life in the 1970s returned to the politics and were re-elected as the leaders of their parties.

In early 1988, the idea of advancing the local elections gained prominence within ANAP. There were two distinct reasons behind this decision. Firstly, there was a prediction that the economic situation might deteriorate. Secondly, it aimed to alleviate the pressure of the local elections on the upcoming presidential elections scheduled for 1989.

To move the local elections to an earlier date, a constitutional amendment was necessary. At this juncture, two possibilities arose. The first possibility entailed pursuing the constitutional amendment through Parliament with the support of other parties. The second possibility involved resorting to a referendum if there was insufficient support in Parliament for the proposed constitutional amendment.

Süleyman Demirel, the Chairman of the True Path Party, announced his support for the government's decision regarding early local elections. Prime Minister Özal initially placed trust in Demirel's statement. Even if this support did not materialize, ANAP might have believed that they could still achieve a favorable outcome due to their success in the general elections and Özal's persuasive abilities with the public.

Although ANAP based its campaign on PM Özal's personal charisma, it could not create the expected response and excitement neither within the party nor in the public opinion. In this atmosphere, the referendum held on September 25 resulted in 35% yes votes and 65% no votes. Thus, ANAP's desire to move the local elections to an early time, which had been on the agenda since February 1988, was rejected by the voters with a large majority.

In this context, it can be argued that although winning the 1987 general elections by gaining a large representation in the Parliament and tightening grip on power, the decline in ANAP began with the referendum that took place less than a year after the general elections. Moreover, ANAP, which was trapped in the Demirel's political fiction, could not read the political process

correctly and Özal suffered a significant loss of prestige against his biggest rival Demirel.

Then, Özal was elected as a new President in 1989 by parliament. However, despite Özal's adoption of an active, rather than symbolic, management style and maintaining his influence over ANAP, he could not prevent declining of ANAP. As a result, the decline in ANAP, which began with the 1988 referendum process, ended with its fall from the power in the 1991 general elections.